

ΣΥΝΤΟΜΗ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ ΤΟΠΙΟΥ

Michèle Brunet

Διευθύντρια Σπουδών Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής Αθηνών

Η αρχαιολογία του τοπίου μπορεί να μοιάζει ως μία από τις τελευταίες τάσεις που δημιουργήθηκαν κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα, ωστόσο η αλήθεια είναι τελείως διαφορετική. Εκδηλώνοντας, εδώ και αρκετές δεκαετίες πλέον, ένα ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την ύπαιθρο, η κλασική αρχαιολογία στην πραγματικότητα ξανασμίγει κατά κάποιο τρόπο με μια «διεπιστημονική» πρακτική της έρευνας, η οποία της ήταν οικεία στης απαρχές της. Πράγματι, από τον 18ο αιώνα, το ενδιαφέρον των επιστημόνων στρέφεται στα θαύματα της φύσης και ταυτόχρονα στα επιπτέυματα της ανθρώπινης εργασίας, «τα όστρακα και τα περίπττα»¹ αντίστοιχα. Και στο πρώτο μισό του 19ου αιώνα, οι μεγάλες επιστημονικές αποστολές που συνόδευσαν τις στρατιωτικές εκστρατείες στην Αίγυπτο ή στον Μοριά συσχετίζουν συστηματικά τις αρμοδιότητες των γεωγράφων και των χαρτογράφων με αυτές των αρχιτεκτόνων και των αρχαιολόγων, σύμφωνα με ένα φιλόδοξο πρόγραμμα που σχεδιάστηκε από το Ινστιτούτο της Γαλλίας, το οποίο επεδώκει να μελετηθούν «το έδαφος και τα προϊόντα, η ιστορία και τα μνημεία της, οι ακτές, οι παραλίες και οι θάλασσες που τις βρέχουν»².

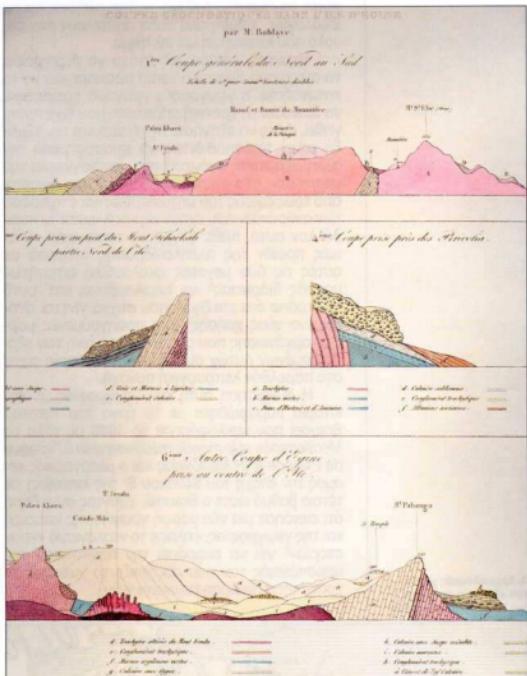
1. Η αίθουσα εκθεμάτων (cabinet de curiosités) του Ferdinando Cospi στο Museo Cospiano, Μπολόβια, 1677: ο ουνδύδωρος των οστράκων και των περιπτώματων, των naturalia και των artificialia.

Πολύ φυσικά λοιπόν, ακολουθώντας τη γραμμή που χάραξαν αυτά τα μεγαλόνια μοντέλα, σχεδίασθηκαν, κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα, τα προγράμματα συστηματικής έρευνας των κυριότερων αρχαιολογικών χώρων της Ελλάδας, τα οποία δίνουν μεγάλο βάρος σε αυτό που σήμερα θα αποκαλούσαμε μελέτη του περιβάλλοντος. Για να αρκεστούμε σε ένα μόνο παραδειγμά, εντυπωσιακόστατε διαπιστώνοντας ότι οι πρώτοι τόμοι της αναλογής *Exploration archéologique de Délos* (Αρχαιολογική έρευνα της Δήλου), που εκδόθηκαν από τη Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή από το 1909 και ύστερα, είναι οικολογικά αφιερωμένα στη γεωγραφία του νησιού. Ο πρώτος τόμος, γραμμένος από τον André Bellot, είναι ένας χάρτης που συνοδεύεται από επεζημηματικό σχόλιο σχετικό για τη μέθοδο της τοπογράφησης. Ο τρίτος τόμος, του Lucien Gallios (1910), δημιγείται την ιστορία της αρχαίας χαρτογραφίας της Δήλου και ο τέταρτος τόμος (1911), που συντάχθηκε από τον γεωλόγο Lucien Cayeux, είναι μια γεωλογική και γεωμορφολογική μελέτη του νησιού.

Ωστόσο, κατά τη διάρκεια του πρώτου μισού του 19ου αιώνα θα μεγαλώσει η απόσταση ανάμεσα στη γεωγραφία και την κλασική αρχαιολογία. Η αρχαιολογία θα αφοσιωθεί ολοκληρωτικά στην έρευνα ιερών, ναούς και πολεών, στη μελέτη μνημείων και έργων τέχνης, καθώς στη δημιουργία του *corpus* των επιγραφών ή των κινητών αντικειμένων. Κατά κάποιο τρόπο, δεν διέθετε πια άλλο χρόνο να σπαταλήσει για την υπαίθριο και τις αγροτικές περιοχές.

Μόνος κατά τη διάρκεια των δεκαετιών του '60 και του '70 αναβίωντα βαθμαία το ενδιαφέρον για τη μελέτη της υπαίθρου και των αγροτικών περιοχών της αρχαιότητας, αρχικά στη Βόρεια Ευρώπη, την Ιταλία και, τέλος, στην Ελλάδα. Υπάρχουν διάφορες αιτίες γι' αυτή την αναζωπύρωση του ενδιαφέροντος.

Πρώτα απ' όλα, είναι ακριβώς η στιγμή που εμφανίζονται τα οικολογικά κινητά, τα οποία θα συμβάλουν στην κατάτηξη συλλογικής συνείδησης όσον αφορά στην ευαισθησία για το περιβάλλον και τα φυσικά τοπία που έφερναν γιονταί αντίτυπα ως πολιτισμικά προϊόντα, τα οποία πρέπει να προστατευτούν όπως άλλα μνημεία του παρελθόντος. Αυτό το κίνημα αναγνώρισης των φυσικών τοπίων ως πολιτιστικής κληρονομιάς θα μετέπειται, εις των πραγμάτων, σε αντικείμενο θεωμοθετήμενων επιστημονικών μελετών, η ιστορία των οποίων έπρεπε να καταγραφεί. Η έφερνε αυτή νομιμοποίηση των αρχαίων αγροτικών περιοχών συνέδεσε με την ίδια αφορμή την αρχαία ιστορία με τις κυρίαρχες τάσεις της ιστορίας έρευνας στην Ευρώπη. Εκδηλώνοντας το ενδιαφέρον τους για τους αγροτικούς χώρους, η αρχαιολογία και η αρχαία ιστορία καταλάμβαναν θέση σε ένα πεδίο που το κατείχαν ήδη, εδώ και έναν αιώνα στη Βόρεια Ευρώπη, η πιο εξειδικευμένη «ανθρωπογεωγραφία» και οι ιστορικοί που συστειρώνονταν γύρω από το γαλλικό περιοδικό *Les Annales*³.

2. «Γεωλογικές τομές στο νησί της Αίγανας από τον M. Boblaye. *Expédition scientifique, Atlas, Travaux de la section stratigraphique, Atlas, Géologie, πίνακας V, Ποροί Στρατοβούργου 1835. Πρώτες γεωλογικές τομές.*

Η ανθρωπογεωγραφία εμφανίζεται στα τέλη του 19ου αιώνα από τη συνάντηση της γεωλογίας με την ιστορία και μέσα σε λίγο καιρό κατατά πραγματική αυτονομία συγκριτικά με τη φυσική γεωγραφία, επιχειρώντας να αποδείξει, σε αντίθεση με τις αποκρατικές αποψίες, ότι τα φυσικά τοπία είναι προϊόν της δράσης των ανθρώπων και όχι «προηγούμενο» της, ούτε απλό σκηνικό που χρησιμεύει ως πλαίσιο στην εξέλιξη της ιστορίας⁴. Ο πρωτότυπος αυτός προσανατολισμός της γεωγραφίας την οδήγησε φυσικά στην ανάπτυξη ενός διαρκούς και γονιμού, αν και ενιστέθη μεγάλωδους, διαλόγου με την ιστορία, κυρίως από τη δεκαετία του 1930 και μετά, στο περιβάλλον των ερευνητών που βρίσκονταν συστειρωμένοι γύρω από τα *Annales*.

Πρόκειται ακριβώς για την εποχή κατά την οποία προσδιορίζεται η ένοια του αγροτικού χώρου και γίνεται προσπάθεια να αποσαφηνιστούν οι σχέσεις μεταξύ των στοιχείων που συνέθετον την ίδιατερη αυτή κατηγορία του τοπίου, της κατοικίας, των χωραφών, της μορφής και των ορίων

τους, της διάταξης των δασικών εκτάσεων, όλα αυτά τα ορατά στοιχεία που, αφού ταξινομήθουν και αναλυθούν, βρίσκονται αντιμέτωπα με τις τεχνικές καλλιέργειας, τα σύγχρονα εργαλεία, τους τρόπους σπιτιών των ζώων, την κοινωνική οργάνωση, το οικονομικό κλίμα, τις πεποιθήσεις και τις ιδεολογίες, επειδή όλα αυτά αποτελούν ένα σύνολο που λειτουργεί ως σύστημα.

Έχοντας λοιπόν, ως στόχο να περιγράψει τα σύγχρονα αγροτικά τοπία προκειμένου να τα κατανοήσει, η γεωγραφία γρήγορα χρειάστηκε να διανύσει τη χρονική απόσταση που είχε προηγηθεί, ώστε να εξηγήσει τη γένεση και την εξέλιξη τους, προσπαθώντα να αποσαφήνισε την αλληλεξάρτηση ανάμεσα στη «φυσιognomia της επαρχίας», στο φυσικό περιβάλλον που διέπεται από τους δικούς του μηχανισμούς και στη δράση των ανθρώπων που έχουν εκμεταλλεύτει το περιβάλλον αυτό. Κάθε σύγχρονο τοπίο είναι συνεπώς προϊόν της αλληλεπίδρασης ανάμεσα σε αυτές τις δύο μεγάλες ακολουθίες αιτιοτήτων μακράς διάρκειας⁵ και περιβαλλόντος κατ' αυτό τον τρόπο ο.τι επελέγεις (που συχνά γίνεται αντικείμενο νέας χρονής) από προηγούμενες μορφές οργάνωσης που αποτελούν τα ίχνη των εξαφανισμένων αυτών συστημάτων, τα οποία είχαν στο παρελθόν λειτουργική συνοχή.

Η συναντηση αυτή τη γεωγραφίας με την ιστορία κορυφώθηκε με το έργο του Fernand Braudel που κυκλοφόρησε το 1949 με τίτλο *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II* (Η Μεσόγειος και ο μεσογεαϊκός κόμμας την εποχή του Φιλίππου Β' της Ιτανίας) σε τέτοιο βαθμό ώστε στο Braudel, έχοντας συνειδήση ότι επινόσεις μια νέα μορφή γραφής της ιστορίας και της γεωγραφίας, έπλασε το νεολογισμό «εγκινητήρια» για να εκφράσει την πρωτότυπη της προστάθεια του που συσχέτιζε το χώρο με το χρόνο στην ανάλυση των κοινωνιών.

Έτσι, στο περιθώριο του ενδιαφέροντος για την ύπατηρη της αρχαιότητας, αναπτύχθηκε αυτό το μοντέλο μιας «νέας ιστορίας» που συνδέθηκε με «νέα επιστημονικά αντικείμενα». Ωστόσο, η αιγαίνοπελαγάτικη Ελλάδα, «πατρίδη των καλών τεχνών και μητρά της Δημοκρατίας», αντιστάθηκε σα το τελευταίο οχύρω που ήμενε να κατακτηθεί, στην εισβολή των νέων αυτών προβληματικών. Στην «αποικιακή περιφέρεια», οι ερευνές για τα ελληνικά εδάφη της Δύσης είχαν ήδη επικρατήσει από το 1967, στο Συνέδριο του Τάραντα⁶, χωρίς υπερβολική θεωρητικοποίηση του Ληγματού των εδαφικών τεχνών αλλά μόλι η δυναμική μιας πραγματικής ιστορικής προβληματικής. Και στην πρώτη ΕΣΣΔ, δήτη από τη δεκαετία του 1950, άρχισαν στην Κρήτη οι ανασκαφές σε αγροκίνες και χωραφά στους κλήρους της Ταυρικής Χερσονήσου (Σεβαστούπολη!).

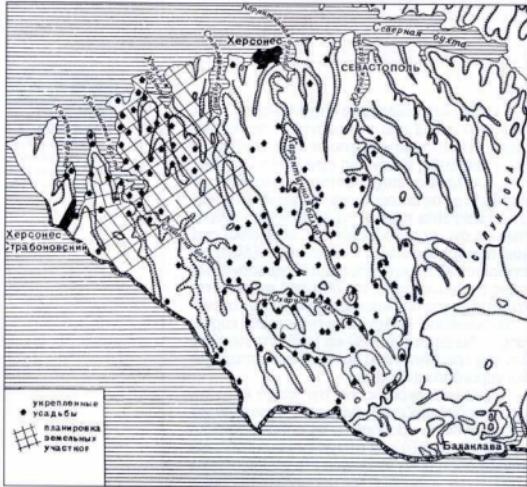
Εδώ και είκοσι πέντε περίπου χρόνια έχουν πληρώνεται οι έρευνες στην ύπατηρα όλων των περιοχών της Ελλάδας και έχει πια χαθεί η απόσφιρα της διαμάχης μεταξύ Αρχαίων και Μοντέρνων που πλαισίωσε αυτήν την «έκτος των τειχών έξοδο» των αρχαιολόγων. Γνωρίζουμε ότι οι δεκαετίες του 1960 και του 1970 σημαδεύτηκαν από την εμφάνιση της *New Archaeology* (Νέας Αρχαιολογίας), μιας θεωρίας που επεξέργαστηκαν αμφεπικοι και αγγίγοι προϊστορικοί αρχαιολόγοι ως αντίδραση στην παραδοσιακή αρχαιολογία που σύμφωνα με αυτούς ήταν υπερβολικά υποταγμένη στην ιστορία. Η επιφανειακή έρευνα (survey) είναι ένα από τα εγχειρήματα της έρευνας, την οποία εκβιάζουν αυτοί οι «νέοι αρχαιολόγοι» που θέλουν σαν θεμελίωσην εκ νέου την αρχαιολογία σε καινούριες βάσεις, πλητάρχανταις τις θετικές επιστημές.

Φυσικά, οι ειδικοί της προϊστορίας και ιδιαίτερα ο Sir Colin Renfrew ήταν εκείνοι που εισήγαγαν στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970 τη νέα αυτή μέθοδο στην υπηρεσία σχετικά πρωτόγνωρης προβληματικής. Είχε προηγηθεί η πρωτόπορη προστάθεια των Mac Donald και Rapp για την «αναδόμηση του περιβάλλοντος» στη Μεσογεία κατά την Εποχή του Χαλκού (δημοσιεύτηκε το 1972), αλλά η προστάθεια των Colin Renfrew και Michael Wagstaff στη Μήλο⁷ ήταν εκείνη που σηματοδοτεί πραγματικά το έκριτημα του κύματος των αρχαιολογικών επιφανειακών έρευνων, το οποίο έμελλε να καταλύσει την Ελλάδα από τη δεκαετία του 1980 και ύστερα.

Το κίνημα είχε έκινησει και μπορούσε τώρα να εγκαταλείψει τον τομέα της προϊστορίας για να εξαπλωθεί και στις ιστορικές περιόδους. Ο Michael Jameson ήταν έκινησε το 1976 τις έρευνες στη νότια Αργολίδα και λίγο αργότερα (1979) οι John Bintliff και Anthony Snodgrass θα αρχίσουν τις δικές τους στη Βοιωτία.

Μέσα σε αυτό το ενδουσιασμένο κλίμα, η έρευνα στην ύπατηρ για την ύπατηρ γίνεται αντιληπτή ως αντίθεση σε σχέση με τις προηγούμενες, με δηλωμένη τη θέληση να εγκαταλείψει το παρελθόν, το οποίο συνιστάται από τις φύρωδη μιγήδην ιστορίες μαχών και επιφανών ανόρων, από τα όμορφα αντικείμενα, τα ιερά και τα αστικά κέντρα και συντετάριση, από τις ανασκαφές που θεωρούνταν ως το κατ' εξοχήν σημείο εκκίνησης στην υπηρεσία όλων αυτών των έρευνων. Η μεταστροφή στο θέμα του αγροτικού περιβάλλοντος πρού-

3. Αρχαιολογικός χάρτης των εδαφικών εκτάσεων της Ταυρικής Χερσονήσου.

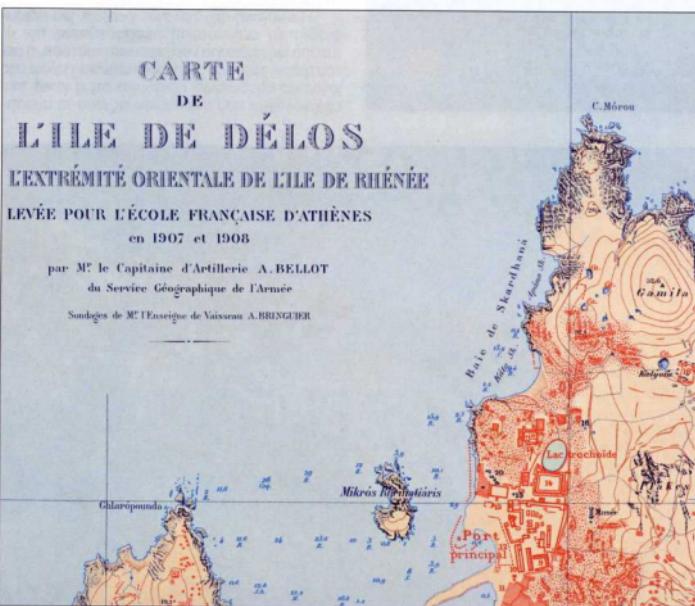

πέθετες κατά κάποιον τρόπο την παράτηση από την αρχαία «λατρεία», η οποία ήταν άλλωστε στηγματισμένη από πολλές συμπαγίνες με παρωχημένες αντιλήψεις σχετικά με την ιστορία και την ιστορία της Τέχνης. Για το «νέο αντικείμενο μελέτης», χρειαζόταν «νέα αισθητρία έρευνας».

Απέβηνε, ωστόσο, να πειστεί η κοινότητα των ειδικών του αρχαιοελληνικού τομέα τόσο για την ορθόδοξτα των ερευνών που στόχευαν στον αγροτικό κόσμο όσο και για την αξιοπιστία της επιφανειακής έρευνας ως μέσου συλλογής πληροφοριών. Τον Ιούνιο του 1981, υπό την αιγίδα της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών και του Καναδικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου⁹, διοργανώθηκε στην Αθήνα ένα συνέδριο το οποίο και μελέτησε κυρίως τις μεθόδους του χώρου.

Παράλληλα με αυτές τις εργασίες, ιδιαίτερα χαρακτηριστικές μιας φάσης πειραματισμού και εκμάθησης, ο Anthony Snodgrass έριξε όλο το βάρος της επιστημονικής του αυθεντίας στην υπεράσπιση, με επιχειρήματα και εικόνες, της προώθησης των ερευνών στην ύπαιθρο με τη μεθόδο των επιφανειακών ερευνών. Μία από τις πρώτες του αυτές προσπάθειες έκανε την εμφάνισή της στα γαλλικά, σε τεύχος των *Annales*¹⁰ αφιερωμένο στην «Εκμητρίστη και στα νέα αρχεία στην αρχαία Ιστορία». Η επιλογή αυτού του βήματος δεν στάθηκε ανώδυνη. Όπως ειδαμε και παραπάνω, το περιοδικό αυτό ήταν πραγματικό το πλέον ενδεδειγμένο για να δεχτεί ευνοϊκά το πρόγραμμα μελέτων, το οποίο ο Snodgrass προορίζε για τους «νέους αρχαιολόγους» που εργάζο-

4. Πανοραμική εικόνα του αρχολογικού κάμπου όπως φαίνεται από τον κάποιο του Ναυτικού, *Expédition scientifique de Morée, Travaux de la section scientifique, Atlas, Vue de paysages, planches XXXIX, Περίοδος Στρατούργου 1839. Οι αρχαιολογικοί χώροι (Τίρυνθα, Μιδέα;) επομένωνται με αναλυτικό τρόπο στο σχεδιασμένο τοπίο.*

5. Χάρτης της Δήλου από τον André Bellot, *Exploration Archéologique de Délos I, École française d'Athènes, 1909.*

6. Δορυφορική φωτογραφία της Ελλάδας από τη NASA.

7. Αρχαϊκά πεζούλια για καλλιέργεια στην οπαίθρια της Δήλου (φωτ. M. Brunet).

νταν στην Ελλάδα γιατί, από πολλές απόψεις, προσέγγιζε τα θέματα που υπερασπίζονταν οι ιδρυτές του περιοδικού. Marc Bloch και Lucien Febvre. Έτσι, η φιλοδοξία να εξαπλώθει τη ιστορική έρευνα στον κόσμο των ανθρώπων χωρίς Ιστορία, η παραδοσογή ότι το φυσικό τοπίο είναι ενσάρκωση της μέσης και μακράς διάρκειας που επινόησε ο Braudel, επιβεβαιώνουν ενδιαφέροντα κοινά με εκείνα των ιστορικών, μελετητών του μεσαίων και μοντερνιστών, καθώς και των γεωγράφων οι οποίοι προώθησαν αυτό τον τρόπο αντικεπτώπισης της Ιστορίας.

Οι επιφυλάξεις κάμφθηκαν γρήγορα. Αναμφίβολα, η οικονομική συγκυρία της δεκαετίας του 1980 δεν στάθηκε εντελώς αμέτοχη στην ταχύτητα προώθηση των επιφανειακών ερευνών σε βάρος των ανασκαφών που ήταν πολύ πιο δαπανηρές. Εξάλου, πρέπει λάβουμε υπόψη επίσης τις τάσεις της εποχής εκείνης. Ωστόσο, σήμερα αντιλαμβάνομαστε ότι για τη μελέτη της αρχαιότητας υπαιθρίου, η επιφανειακή έρευνα δεν μπορεί να διεκδίκει το ρόλο της οικουμενικής μεθόδου, από τη στιγμή που ουτε λίγο ουτε πολύ οι ανασκαφές ή οι ποιοτικότερες άλλο τεχνικό μέσο παραπήρησης -αεροφωτογραφήσεις, δορυφορικές εικόνες- επιχειρούν να ενισχύσουν το πλεονέκτημά τους ανά πάσα στηγμ. Η εξόμιλωση αυτή ανέμενα στην αρχαιολογία και σ' ένα από τα πιο πρόσφατα μέσα, με τα οποία εφοδιάζόμαστε με πληροφορίες, δεν είναι τελικά παρά η έσχατη μεταμόρφωση, περιβαλλόμενη το μανδύα του μοντερνισμού, μιας τάσης βαθιά αγκιστρωμένης στη σκέψη, τάσης που στο παρελθόν συνίστατο στη σύγχυση της αρχαιολογίας με τις ανασκαφές.

Η ελληνική αρχαιολογία γνώρισε μια αδιαμφιστήρητη αναστάτωση προσαρτώντας την υπαιθρίων ως πεδίο για νέες έρευνες, ωστόσο, η μεταστροφή του γνωστικού αντικεμένου μέσω της Ιστορίας, υποδεικνύει ξεκάθαρα ότι η γενιά των αρχαιολόγων που ανακάλυψε εκ νέου τα αγροτι-

κά εδάφη πριν από είκοσι πέντε περίπου χρόνια βρίσκεται σε μια κατάσταση που μπορεί να συγχριθεί με εκείνη που γνώρισαν το προάκτοχο τους των αρχών του αιώνα: οι μελέτες των Ιερών και των πόλεων που ξεκίνησαν εκείνη την εποχή δεν έχουν καν ολοκληρωθεί σήμερα.

Στα εδάφη αυτά απομένει να ανακαλυφθούν και να μελετηθούν τα πάντα (ή σχεδόν τα πάντα). Οι έρευνες αυτές εγγράφονται σε ένα γενικότερο πλαίσιο ανανέωσης των θεματικών που στρέφεται πυχαρεωτικά σε έναν βαθύτερο προβληματισμό σχετικά με τις μεθόδους, τις στρατηγικές, τις ανταλλαγές και τις σχέσεις μεταξύ των οικοδημάτων γύνων αρχαιοτήτων αντικειμένων που έμελεκονται στη μελέτη των φυσικών τοπίων και των εδαφών. Η απόλυτη προτεραιότητα που έχει παραχωρηθεί στο αντικείμενο και όχι στα μέσα της μελέτης -η ανάλυση κάποιου χώρου δεν μπορεί να περιοριστεί στην αποκλειστική μέθοδο της επιφανειακής έρευνας ανεξάρτητα του βαθιού πολυλογοκόπτα της- δύνειται εκ των πραγμάτων στο να μη διαχωρίζεται η εξέταση των γραπτών πηγών από αυτή των ουλικών και περιβαλλοντικών δεδομένων, με σεβασμό στα απαραίτητο στάδιο της προκαταρκτικής τεκμηρίωσης καθεμάτικα από τις ακολουθείς αυτές πληροφοριών. Μόνο χάρη στη διασταύρωση κάθε είδους πηγών καθίσταται δυνατό σε περιγραφούν οι χώροι των ελληνικών πόλεων σε όλες τους τις διαστάσεις: αγροσυστήματα των οποίων οριομένα χαρακτηριστικά προσδιορίζουν ακόμα τη μορφολογία των σύγχρονων αγροτικών τοπίων και γεωπολιτικές μονάδες συνοχής. Μόνο η διασταύρωση ανέμεσα στις δύο αυτές λογικές λειτουργίες και ανάλυσης, καθώς και η σύγκριση, θα επιτρέψουν, στο τέλος, να συνταχθεί μια αγροτική ιστορία της αρχαίας Ελλάδας που θα είναι εμπλουτισμένη με την ποικιλία των πόλεων.

Μετάφραση: Αλίκη Πιστεύου

Σημειώσεις

- Krzysztof Pomiąan, *Collectionneurs, amateurs et curieux. Gallo-Roman Bibliothèques des historiens*, Παρίσι 1987.
- Daniel Grange, « L'Ecole française d'Athènes. Protohistoire d'une institution : l'Expédition scientifique de Moree (1828) », στο Roland Etienne (επιμ.), *Les politiques de l'Archéologie*, EIA, Abribd.grafois 2000, σ. 13-60.
- Συγκριτική την ιστορία του περιοδικού και την ιστορική σχολή που οργάνωσε υπό αυτό. Βλ. την πολύ οικολογικήν συνένθεση μεταξύ του Krzysztof Pomiąan, «L'heure des Années. La terre - les hommes - le monde», στο Pierre Nora (επμ.), *Les lieux de mémoire II. La nation 1*, Gallimard, Παρίσι 1986, σ. 394.
- Βλ. το δοκίμιο του Marcel Roncayolo, «Le paysage du savant», στο Pierre Nora (επμ.), *Les lieux de mémoire II. La nation 1*, o.p., σ. 487-528.
- Για μια προσέγγιση που να υπερβαίνει την αντίθετη σύνταξη στην αποκατάσταση του περιβάλλοντος και το σύνολο της ανθρώπινης πειθαρχίας, βλ. Georges Bertrand, «Pour une histoire écologique de la France rurale», στο Georges Duby - André Wallon (επμ.), *Histoire de la France rurale 1*, Παρίσι 1975, σ. 37-113.
- Πρβά, Yves Lacoste, «Braudel géographe», *Paysages politiques. Livre de poche*, Παρίσι 1990, σ. 83-150.
- Georges Vallet, «La cité et son territoire dans les colonies grecques d'Occident», *Actes du Congrès de Tarente 1968*, σ. 67-142.
- Colin Renfrew - Michael Wagstaff, *An Island Polity. The Archaeology of Exploitation in Melos*, Cambridge University Press, 1982.
- Donald Keller - David Rupp, *Archaeological Survey in the Mediterranean Area*, BAR International Series 155 (1983).
- «La prospection archéologique en Grèce et dans le monde méditerranéen», *Annales ESC* (1982), σ. 800-812 και *An Archaeology of Greece. The Present State and Future Scope of a Discipline*, Μιτσέρειδη 1987.

A Brief Historiography of Landscape Archaeology

M. Brunet

Landscape archaeology is finally older than it seems: The great scientific expeditions of the nineteenth century, such as the Moreas expedition, realized combined geographical and archaeological research. At the same time, it remains undeniable that the archaeology of the rural areas was developed in the 60s and 70s throughout Europe, owing much to the general consciousness that landscape and environment also belong to the cultural heritage, on equal terms with monuments.

8. Βραγιές κολλιέργειος και αρχιοί αλινί στην ύπαιθρο της Δήλου (φωτ. M. Brunet).